

ТЕМАРІЙ ДІАЛЕКТНИХ ТЕКСТІВ ПРО ЧУДА В НАДДНІСТРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

Ірина Романина

Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України

Анотація. У статті здійснено класифікацію діалектних текстів про чуда за тематичною ознакою, зазначено критерій, за яким їх систематизовано; виділено чотири мікрогрупи. Предметом дослідження стали тексти наддністрянського говору, зібрані експедиційним методом. Вони відтворюють не лише мовну, а й духовну культуру Галичини. До аналізу залучені також матеріали, які були опубліковані у збірниках діалектних текстів.

Ключові слова: діалектний текст, наддністрянський говір, темарій, тематична класифікація, діалектні тексти про чуда

Діалектний текст (ДТ) – зафіксована мовленнєва діяльність, цілісна одиниця спілкування, особливе структурно-семантичне утворення – „макрознак, *продукт мови* зі складеною, *поліфонічною* структурою”¹. Діалектні матеріали віддзеркалюють народну категоризацію буття і світобачення інформатора – носія говірки. Бо ж саме текст, як зауважує Н. Гуйванюк, передає спосіб мислення, мовні інстинкти індивіда, що належить до конкретного етносу, відображає дух мови, спосіб національного мислення². Текстова дійсність представляє не лише об’єктивну реальність, а й мовну свідомість автора тексту, його картину світу.

Слушною є думка Ф. Данеша про обов’язковий тематичний поділ, який творить „основний кістяк тексту”³. Тема – це ядро тексту, його узагальнений зміст, це „єдність значень елементів твору”⁴. Специфіка ДТ у тому, що тема не завжди може бути виражена експліцитно. Вважаємо це особливістю власне діалектних текстів, адже „і генерація, і видобування смислу усного мовлення – відкритий процес, у якому деякі параметри свідомо конструює мовець, а інші виникають та усвідомлюються безпосередньо в процесі мовлення”⁵.

¹ J. Bartmiński, *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*, w: *Tekst. Problemy teoretyczne*, Lublin 1998, s 17.

² Н. Гуйванюк, *Слово – Речення – Текст: Вибр. праці*, Чернівці 2009, с. 245.

³ Цит. за: Jerzy Bartmiński, *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*, w: *Tekst. Problemy teoretyczne*, Lublin 1998, s 17.

⁴ Б. Томашевский, *Теория литературы. Поэтика*, Москва 1996, с. 176.

⁵ Б. Гаспаров, *Устная речь как семиотический объект*, w: *Семантика номинации и семиотика устной речи*, Тарту 1978, с. 78.

Поняття темарію розуміємо як сукупність, систему тем. Підставою тематичної класифікації – зокрема виділення тем і мікротем – є значеннєвий простір тексту, його підтекст, значущість кожного висловлювання та намір мовця.

Н. Руснак класифікує ДТ крізь призму когнітивності, за сукупністю парадигм мислення і виділяє такі „парадигми”: господарського мислення, релігійно-обрядового мислення та екзистенційного мислення⁶. Такий підхід вважаємо виправданим, адже „кожна парадигма відображає певний тип знань”⁷ і втілена в ДТ.

Опубліковані збірники діалектних текстів містять такі оповіді [ГУМ; ГВП; ГБор.; БГ; ГМаш.; ГЧорн.; УСГ; УГПЗН; УГРум.; Грицак; Ястремська]:

– про духовну культуру, зокрема про релігійну обрядовість (свята і звичаї, сімейні обряди, народна демонологія, міфологія);

– про матеріальну культуру;

– про історичні події, життя діалектоносіїв.

Об’єктом нашої розвідки є тематична специфіка діалектних текстів, записаних експедиційним методом упродовж 2009–2011 років у наддністрянських говірках. Усі записані тексти об’єднує загальна тема „чудо”.

Особливості запису текстів полягає в тому, що вибір населених пунктів тісно пов’язаний із наявністю чудодійних місць, тому мережа досліджуваних населених пунктів є досить вибірковою. На території поширення наддністрянського говору таких місць чимало. Осередками духовності є містечко Глиняни, села Крехів, Заглина, Білий Камінь, Плугів, Бориничі, Унів із Святоуспенською Лаврою, де зберігається чудотворна ікона Божої Матері, на території монастиря також є цілюще джерело.

Поняття чуда, чудесного вже було предметом дослідження в історії⁸ та фольклористиці⁹. У широкому розумінні *чудо* — це „подія чи явище, що порушує закони природи і яке сприймають як знак втручання небесних сил у перебіг земного життя”¹⁰, релігієзнавці ж трактують це поняття як „знак пристосований до загальнолюдських можливостей пізнання”¹¹, і навіть як „десницю Бога, який своєму народові являє свою могутність і любов”¹². Чудо передає уявлення людини про світ і про ті моральні закони, за якими

⁶ Н. Руснак, *Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок*, Чернівці 2009, с. 161.

⁷ Там само. с. 161.

⁸ Р. Голик, *Уявлення про надприродне в українській культурі Х–XVIII ст.*: Автореф. дис. ... канд. істор. наук, Львів 2005, 18 с.

⁹ В. Дяків, „*Фольклор чудес*” у підрадянській Україні 1920-х років, Львів 2008, 256 с.

¹⁰ Р. Голик, *Уявлення про надприродне в українській культурі Х–XVIII ст.*: Автореф. дис. ... канд. істор. наук, Львів 2005, с. 5.

¹¹ *Словник біблійного богослов’я* / За ред. К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласі, А. Жоржа; Пер. Владики Софрона Мудрого, Рим 1992; Львів 1996, с. 903.

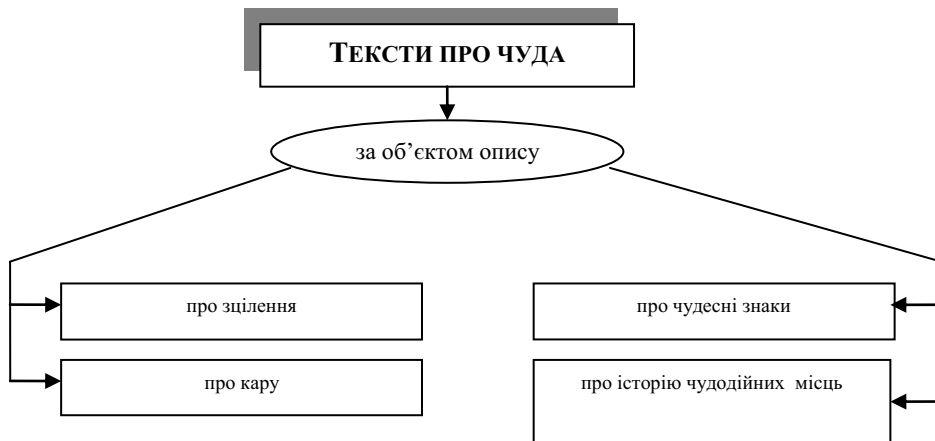
¹² Там само. с. 903.

людина живе у ньому та „формує навколо себе систему символів, текстів, цінностей”¹³.

На підставі аналізу записаних діалектних текстів здійснено тематичний поділ ДТ про чуда на мікрогрупи (див.: схему).

Аналізовані ДТ – це здебільшого індивідуальні, авторські спонтанні тексти, у яких вербалізуються стереотипні та концептуальні аспекти духовного життя суспільства.

Основний корпус зібраних матеріалів – **ДТ про зцілення**. Прикладом може слугувати текст про одужання незрячого хлопчика, записаний в с. Бориничі Жидачівського р-ну: *я вам ше рускажу як було/ то казали що/ як взяли були засунули [засунути — ‘закинути’, ‘закопати’. – I.P.] тому воду/ ту керницю засунули/ а потім якийсь прийшов хлопчина/ привели/ і він вмився тою водичкою/ але вже було засунуто/ отако видите з рівчика було/ а то всі летят ду тої криниці митись/ а то Боже тіло скрізь/ то ж тече с тої/ то ж є сила Божа// то я завжди там уміюся/ і там помию свої онуки// і той хлопець помився і каже я виджу курови/ і потім вони тутка то взяли наново (с. Бориничі Жидачівського р-ну). Подібну сюжетну лінію фіксуємо в надсянських говірках, де записано текст про хлопця, який умившись у джерелі повернув собі зір: *на Онуфрія ми йдем до каплички// в нас є в лісі капличка// Онуфрій був святий/ на чесьць їго життя капличка стоїт// там є таке джерело/ поставлена керничка/ яка ніколи в житю не висихає/ та водиця// кулись ту каплицю рузбили/ потім відновили ту каплицю/ ту був уден хлопець/ жи був слепий на очи/ приснилося тій матери/ жи йди до Онуфрія/ мий очи/ і твій прузрит на очи/ вона встала рано/ позбиралася/ пішла/ бо то ни било далеко/ прумила очи/ тоди він крикнув/ мамо/ я вижу [УГПЗН: 31].**

¹³ Р. Голик, *Уявлення про надприродне в українській культурі Х–XVIII ст.*: Автореф. дис. ... канд. істор. наук, Львів 2005, с. 5.

Історію відомого Унівського джерела пов'язують з одужанням князя, який не міг ходити: *Лагодівський був каліка/ і приснилася їму Матінка Божя що є в лісі вода яка їго оздоровит/ їго слуги принесли і він прийшов/ тут був ліс/ тут не було нічого/ і він побачив в світлі/ як він прийшов їму зявилася Матір Божя і побачив воду і він помив ноги і зразу став на ноги// і так як він став на ноги/ він вже побудував тут церкву і так те джерело/ і так село появилосі* (с. Унів Перемишлянського р-ну).

У волинських говірках виявлено ДТ про зцілення хворої дівчинки завдяки посту її матері, яка відмовилась від їжі: *і мати злякалася ... стала навколішки й Богу молюся ... І мати тоді заложила пост: ну, ни буду їсти поки вже вона ни зросте. И знасте: я подуцала ... То, баште, шо воно пособло* [ГВП: 283].

У записаних ДТ про зцілення часто важливим є часовий індикатор – до сходу сонця: *як сонце буде сходило то вони мене вудили і я худила вгору/ всі казали шу сліпа// і тойво і мама потим мене все/ ставай ставай йдем на схіт сонці/ сонце схудило то вони вели мене ду тої кирниці* (с. Унів Перемишлянського р-ну); *то треба було до схода сонця занести// вони до схода сонця мене взяли тудя пунесли/ але не мали/ ні та до тої ни говорила ні та до тої/ занесли і взяли там пуроздягали і запхали в воду* (с. Середкевичі Яворівського р-ну) та ін. Є. Бартмінський та С. Небжеговська зазначають, що перед сходом сонця лікувались і замовляли хвороби, особливо шкіри та очей, щоб випросити ласки в Матері Божої¹⁴.

Людина завжди „ніби опиняється між двома іпостасями чудесного: дивом-спасінням і дивом-карою”¹⁵. Мабуть, саме тому значним є і корпус **текстів про кару за гріх**. В одному з них йдеться про жінку, у якої дитина втратила зір через те, що її матір вкрала хустку з фігури Матері Божої: *видите тут вішают [рушники, вервиці, хрестики. – І.Р.] на Ісусу Христу/ а кулись на Матінці Божій вішили/ і коралі/ хто шось приносив таке знаєте всяке// десь казали хустину були повісили/ ну я не виділа тої хустини шо буду брехати// і кажут всі си поросходили/ може яка бідна жіночка знасте я не дивуюся/ взела забрала ту хустину// потім кажут чириз рік вона приходи і плачи жіночки муліться за мою дитину бо моя дитина всліпла// шу взела тоту хустину* (с. Бориничі Жидачівського р-ну). У цій оповіді виявляємо паралелі з народними уявленнями, відповідно до яких осквернителі святинь і культових місць ставали незрячими, як і ті, хто колись мучив Христа¹⁶.

¹⁴ J. Bartmiński, S. Niebrzegowska, *Stereotyp słońca w polszczyźnie ludowej*, w: *Etnolingwistyka*. 6, Lublin 1994, s. 125.

¹⁵ Р. Голик, „Чудо зо всіх дивовискъ найчоудовнійшее”: образ надприродного та незвичайного у староукраїнській мовній та літературній традиціях, w: *Слово і доля: Збірник на пошану Ульяни Єдлінської*, Львів 2005, вип. 14, с. 78.

¹⁶ „Народная Библия”: *Восточнославянские этимологические легенды*, Москва 2004, с. 358.

Важка провина – порушення однієї з десяти Божих заповідей „Пам’ятай день святий святкувати”. Праця на Великдень стала причиною кари чоловіка, який разом з волами провалився під землю: *в нас за рікою є Синя яма// то русказували/ що давно/ як то були бідні люди/ такий бідний чуловік наймитував у пана// та й все казав ду пана/ аби їму дав волів виорати поле та й так субі надумав// Великдень/ то є великий день/ та я субі возьму тих волів/ то я багато зроб’ю/ та й він ят вже взев в пана тих волів/ їхав вдосвіта орати// як пізнав волами/ так надувкола вся земле затрісласі/ кажут/ шо нерас тамка на Великдень чути/ як він пуганєє волами/ ну/ а чи правда?/ не знаю/ так люди в нас кажут [УГПЗН: 93].*

У східнословобожанських говірках записано текст про кару за неприпустиме, глумливе ставлення до хреста: *було таке времня/ знімали хреста з церкви/ собрали людей і стали казати/ шо церква не нужна/ і хрест нада с церкви зняти// стали питать мужиків// хто зніме хрест?// ніхто не береця знімати/ а один мужик каже я його зніму// церква ж дуже висока/ підняли того мужика (я не буду називати/ бо це ж його родня є)/ і той мужик зняв хрест із церкви/ зняв/ хрест впав/ хрест великий/ хрест впав/ він не зняв/ а звалєв його// і як його спустили з церкви того мужика/ він потоптав хрест той ногами// ну/ так чі вже Бог дав/ чі/ хто його зна/ півгоду не пройшло/ як він не став ходити ногами і помер// я вірю в Бога [УСГ: 117].* ДТ про кару виявляємо в багатьох наріччях української мови, що свідчить про загальнолюдські цінності, про народну свідомість та філософію. Із-поміж усіх „чудесних” тем саме ця мікротема має найвиразніше дидактичне спрямування, бо тексти про кару не лише дивують чи викликають страх, а й повчають.

Чудесні знаки – це об’явлення, віщі сні, перестороги, видіння. Мікротему **про чудесні знаки** репрезентує кілька текстів, зокрема про появу у сні Матері Божої і про видіння покійних як нагадування-засторогу на працю в полі під час Служби Божої за померлих: *коли я мав опирацію в шісдцять п’ятому році/ і міні на власні вочи присниласі вночи Причиста Діва/ я її бачив/ в ризах так наді мнов стояла/ і я сі пробудив на тім сні/ бу я мав опирацію три години під наркозом/ і я живу// приснилась/ і говорила я тебе спасла/ наді мнов (с. Ліщини Жидачівського р-ну); на весні сіяти мали// перид Зиленими святами Задушина субота/ люди йдуть ду церкви молитися/ за померших/ а чуловік один думає/ чи йти сіяти/ не знаю/ чи ячмінь чи овес/ не знаю що/ чи йти до церкви// а то було десь коло цвинтару// але пішов сіяти// ну і вони пішли// і я крас сіяли і він побачив свою маму/ як була вбрана як померша/ йак йшли люди с цвинтару до церкви// і заступив/ задеревів/ той ду него гувори/ той ни видів/ той другий шо з ним/ бу він ни думає про то/ а той думає думки в него були // а той – та чого стоїш та давай робимо/ а ти щось видів/ – не/ – а я видів навіть свою маму// пізнав як вона була вбрана// о і всьо// о таке// в Зилену*

суботу є *Задушина субота/ перид Зеленими святами/ і люди йдуть до церкви молитися за померлих* (с. Загірочко Жидачівського р-ну).

Від діалектоносіїв зафіксовано ДТ-легенди про історії виникнення чудотворних місць. Вони наближені до фольклорної неказкової прози, адже містять клішовані, стереотипні елементи (фрагменти зачинів, сталі словесні формули та ін.) і передаються з покоління в покоління: *то так вдома гуворили мої батьки// жи кулись Матір Божя с піт Каміня ду Почаєва йшла пішком/ чирис поля чирис ліса/ і так як вона йшла полем/ так колись як я ше була малою/ поля/ то не були колгости то були люцькі/ ну пуля/ то так там зирно там/ чи трава/ чи шо відрізняласі знаєте/ куда вона йшла/ так воно було так зелено таке/ ну/ зеленіще/ а в лісі/ бо я там кулись курову пасла/ я там с того села Гаваречина/ наєте/ ту такий був як вам казати/ казали валок/ а то такий рів/ наєте рівець як тово тово/ ту то казали Матір Божя йшла/ і вона/ на Світій гурі сіла на гурі/ спочивати і захотілося їй води/ і ту появилося/ ну як джирило/ вода/ та// то то ше так кулись мої батьки гуворили* (с. Білий Камінь Золочівського р-ну).

Погоджуючись із А. Вежбицькою, зазначмо, що важко „відділити народне поняття від народних вірувань, а народні вірування належать, принаймні потенційно, до поняттєвого максимуму”. ДТ про чуда дають змогу сформувати систему поглядів, „вербалізовану інтерпретацію дійсності, яку можна описати у вигляді низки суджень про світ”¹⁷, а отже, – і мовну картину світу.

ЛІТЕРАТУРА

- Вежбицка А., 1996. *Язык, культура, познание*, Москва, 416 с.
- Гаспаров Б., 1978. *Устная речь как семиотический объект*, в: *Семантика номинации и семиотика устной речи*, Тарту, С. 63–112.
- Голик Р., 2005. *Уявлення про надприродне в українській культурі Х–ХVIII ст.*: Автореф. дис. ... канд. істор. наук, Львів, 18 с.
- Голик Р., 2005. „Чудо зо всіх дивовискъ найчоудовнийшее”: образ надприродного та незвичайного у староукраїнській мовній та літературній традиціях, в: *Слово і доля: Збірник на пошану Уляни Єдлінської*, Львів, вип.14, С. 65–79.
- Гуйванок Н., 2009. *Слово – Речення – Текст: Вибр. праці*, Чернівці, 664 с.
- Дяків В., 2008. „Фольклор чудес” у підрадянській Україні 1920-х років, Львів, 256 с.
- „Народная Библия”: *Восточнославянские этимологические легенды*, Москва 2004, 576 с.
- Руснак Н., 2009. *Лінгвокогнітивні та прагматичні виміри діалектних текстів буковинських говірок*, Чернівці, 448 с.
- Словник біблійного богослов'я* / За ред. К. Леон-Дюфура, Ж. Люпласі, А. Жоржа; Пер. Владики Софрона Мудрого, Рим 1992; Львів 1996, 934 с.
- Борис Томашевский, *Теория литературы. Поэтика*, Москва 1996, 334 с.
- Bartmiński J., Niebrzegowska S., 1994. *Stereotyp słowna w polszczyźnie ludowej*, в: *Etnolingwistyka*. 6, Lublin, S. 95–143.
- Bartmiński J., 1998. *Tekst jako przedmiot tekstologii lingwistycznej*, в: *Tekst. Problemy teoretyczne*, Lublin, 233 s.

¹⁷ А. Вежбицка, *Язык, культура, познание*, Москва 1996, с. 386.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- ГВП – Григорій Аркушин, *Голоси з Волинського Полісся (Тексти)*, Луцьк 2010, 542 с.
- ГБор. – Юрій Бідношия, Людмила Дика, *Говірки Бориспільщини: Сучасні діалектні тексти та пам'ятки мови*, Київ 2008, 480 с.
- БГ – Буковинські говірки: *Хрестоматія діалектних текстів* / Упор. Н. Руснак, Н. Гуйванюк, В. Бузинська, Чернівці 2006, 383 с.
- ГМаш. – *Говірка села Машеве Чорнобильського району* / Уклад. Ю.І. Бідношия, Л.В. Дика, Київ 2003, 455 с.
- Грицак – Микола Грицак, *Скарби гуцульського говору: Росішка (вівчарство у текстах)*, Львів 2008, 320 с.
- ГЧорн. – *Говірки Чорнобильської зони: Тексти* / Упоряд. Гриценко П.Ю. та інші, Київ 1996, 358 с.
- УГРум. – Микола Павлюк, Іван Робчук, *Українські говори Румунії. Діалектні тексти*, Едмонтон – Львів – Нью-Йорк – Торонто 2003, 784 с.
- УГПЗН – *Українські говірки південно-західного наріччя. Тексти* / Упор. Н. Глібчук, Львів 2005, 238 с.
- ГУМ – *Говори української мови (Збірник текстів)*. / Відп. ред. Т.В. Назарова, Київ 1977, 591 с.
- УСГ – *Українські східнослов'янські говірки: сучасні діалектні тексти* / Упор. К. Глуховцева, В. Леснова, О. Ніколаєнко, Луганськ 2011, 424 с.
- Ястремська — Тетяна Ястремська, *Традиційне гуцульське пастухування*, Львів 2008, 424 с.

THEMES OF DIALECTAL TEXTS ABOUT MIRACLES FROM NADDNISTRANYA

Summary. In this article was realized classification of the dialectal texts about miracles by thematic indication and extracted them into four subgroups. It was pointed out criteria of its distinguish. The objects of study was the dialectal texts from naddnistranya region which reproduce language and culture of Galicia. Published dialectal materials also were enlisted.

Key words: dialectal text, naddnistranya dialect, thematic classification, dialectal texts about miracles